

Filozófiai lelkigyakorlat Thaumaturgosz Szent Gergely Köszöntőbeszédében*

Az önformálás filozófiai-etikai dimenzióiról azon ókori keresztény gondolkodók esetében beszélhetünk, akik a bölcseleti hagyományra pozitív módon reflektáltak, illetve elmélet és gyakorlat egységét olyan módon tartották szem előtt, ahogyan arról Pierre Hadot írt az antik filozófiai iskolák kapcsán műveiben. Ez a vonulat a II. század második felétől kitapintható és kezdete az apologéta Juszminosz működéséhez kapcsolható, aki szerint egyfelől az isteni Ige (*Logosz*) csíraszerű formában benne lakozott a görög filozófusok elméjében is, másfelől pedig ezek a filozófusok támaszkodtak is a zsidó bölcseletre. Így egyfajta részleges kinyilatkoztatásból részesült a hellén filozófia, ami azt jelenti Juszminosz számára, hogy a görög filozófusok tanításai tartalmazhatják az igazság bizonyos mozzanatait, ennek megfelelően a keresztény ember is épülhet általuk.

Hadot az *Exercices spirituels et philosophie antique* című munkájában rövid fejezetet szentel az antik keresztény lelkigyakorlatok kérdésének, ahol inkább mozaikszerűen villantja fel eme örökség darabjait a görög patrisztikus szerzőknél, Justinusnál, Alexandriai Kelemennél, Gázai Dorotheusnál és Evagriosz Pontikosznál. Elsősorban a *proszokhé* (odafigyelés), másodsorban az *apatheia* (szenvedélymentesség) terminusainak vizsgálatára fűzi fel mondandóját.¹ Természetesen egyéb munkáiban és felesége, Ilsetraut Hadot írásaiban is sok szó esik egyéb szerzőkről és írásokról a lelkigyakorlatok viszonylatában,² ám egy igen lényeges, és koncepciója szempontjából döntőnek tűnő szöveget csak az említés szintjén idéz, ráadásul nem is abban a fejezetben, amelyet a keresztény hagyománynak szentelt: Thaumaturgosz Szent Gergelynek (vagy esetleg egy másik Gergelynek) a köszöntőbeszédéről van szó, amelyet Gergely a palesztinai Kaiszareából történő távozásakor búcsúként komponált mestere, Órigenész tisz-

---

* A tanulmány elkészítésében segítségemre volt az OTKA K81278 számú projektje.

¹ Pierre HADOT, *A lélek iskolája. Lelkigyakorlatok és ókori filozófia*. Fordította Cseke Ákos, Budapest, Kairosz Kiadó, 2010, 63–84.

² Például Pierre HADOT, Die Einteilung der Philosophie im Altertum, in: *Zeitschrift für Philosophische Forschung* 36 (1982) 422–444, Ilsetraut HADOT, Arts libéraux et philosophie dans la pensée antique, Paris, 1984, Ilsetraut HADOT, Les introductions aux commentaires exégétiques chez les auteurs néoplatoniciens et les auteurs chrétiens, in: Michel TARDIEU (ed.), *Les règles de l'interprétation*, Paris 1987, 99–120.

teletére.³ A továbbiakban ezt – az antik keresztény filozófiai iskola működését úgy szólván egyedül bemutató – szöveget vizsgálom meg a Hadot-féle lelkigyakorlat-konceptió optikájából. Hadot szerint éppenséggel „[a] lelkigyakorlatokat a hellenisztikus és a római filozófiai iskolákban lehet a legjobban megfigyelni”,⁴ és mint látni fogjuk, Gergely búcsúbeszéde számos jegyét hordozza a filozófiai iskolának a lelkigyakorlatok összefüggésében.

1. Megtérés

Hadot szerint az antik értelemben vett filozófia nem elvont elméleti kutatás, hanem önfejlesztés, amelynek egyik kiindulópontja az önismeret, a nem kész ember életvitelének autentikussá válása, megtérés, belső rend kialakítása. A filozófiai iskola színterén ez a tökéletlen életállapottal való szembesítés és konverzió, illetve csatlakozás az iskolához. Hogyan ír erről Gergely? Órigenész egyfajta buzdító beszéddel, *protreptikosszal*, azon belül a filozófia dicséretével kezdte: csak azok élnek igazán, akik értelmesen élnek, és „először is azt ismerik meg, mik ők maguk, ezután pedig az igazi javakat, amikre törekedni kell az embernek, és a valóban rosszakat, amiket kerülni kell.” (75) Elmarasztalta a tudatlanságot és az összes tudatlant. Mint mondja:

„Jóllehet számosan vannak olyanok, akiknek az értelme – az állatokéhoz hasonlóan – vak, és még azt sem tudják pontosan, kik is ők, tévelyegnek, mint az értelemmel nem bíró lények. Egyáltalán nem tudják, mi a jó és mi a rossz, és nem is akarják tudni, hanem mint valami jóra vágnak és törekszenek a gazdagságra, a dicsőségre, a tömeg szemében való megbecsültségre és a test egészségére.” (76)

Gergely tudósítása szerint ez a biztatás a filozófiára nem egyszeri alkalom volt, hanem hosszadalmas beszédek sorozata. Órigenész azt hangsúlyozta, hogy az igazi javak kapcsán a Mindenség Urával szembeni vallásosság sem gyakorolható filozofálás nélkül. A berütszi jogi iskolából érkező – tehát komoly műveltséggel már felvértezett – Gergely úgy érezte, eme beszédekben egyszerre volt meg az édesség, a kifinomultság, a meggyőző, sőt, a kényszerítő erő, amelyek mint valamiféle ráolvasások mozdulatlanra dermesztették a tanítványt. Ezt a kényszerítő erőt „isteni erőnek” (*theia dűnamisz*) nevezi Gergely (80). Kiemeli e beszédek baráti tónusát, azt, hogy mestere szerint

---

³ Pierre HADOT, *A lélek iskolája*, 113-114. A műre a továbbiakban a következő kiadás mondatszámozása alapján hivatkozom: *Grégoire le Thaumaturge Remerciement à Origène suivi de la lettre d' Origène à Grégoire*. Texte grec introduction, traduction et notes par Henri CROUZEL (SC 148), Paris, 1969.

⁴ Pierre HADOT, *A lélek iskolája*, 12.

„... a vallásosság tanítója (*didaskalosz euszebeiasz*), az üdvözítő *Logosz* (*szótériosz logosz*) eljövén sok emberhez, meggyőzi mindazokat, akikkel találkozik, mert senki sem fog ellenállni neki, és ő mindennek a királya, ami van és lesz. Ez a *Logosz* viszont rejtett a sokaság előtt, sem könnyen sem nehezen nem ismerhető meg számukra, és még a róla szóló kérdésre sem képesek válaszolni.” (82)

Gergely arról vall, hogy „mintha valami szikra pattant volna lelkünk közepében, szerelem ébredt és gyulladt a kimondhatatlan szépségével mindent felülmúló, szent *Logosz* iránt”, és ez a *Logosz* úgy megsebezte, hogy hatására feladta addigi ügyeit, tanulmányait, közöttük a jogi stúdiumait, és elhagyta hazáját és szüleit. Csak a filozófia maradt számára, és ez az isteni férfiú (*theiosz anér*) (84). A közlésből kiderül, Órigenész egy olyan teisztikus felfogás hívévé tette Gergelyt, amelyben a *Logosz* közvetítő szerepe meglehetősen fontossággal bírt.

2. A beszélgetés lelkigyakorlata

Hadot Szókratész alakjához kapcsolja a beszélgetés lelkigyakorlatát. Gergely a megtérés utáni tanulmányi szakaszt kifejezetten szókratikus jellegűnek mutatja be. A mester kérdezett, javasolt, meghallgatta a válaszokat.

„Így foglalkozott velünk, mégpedig igencsak szókratikus módon, szavával gáncsot vetve, midőn látta, hogy mi, mint valami vadlovak, teljesen megbokrosodunk, és az utat elhagyva szökellünk, és minden irányban szétfutunk, egészen addig, míg szája szavával mint egyfajta rábeszélő és kényszerítő zablával meg nem nyugtatott minket. Először ez nem volt számunkra könnyű és keservektől mentes, mert szokatlan volt számunkra és még nem készültünk fel rá, hogy kövessük beszédeit, amelyek azonban mégis tisztító hatásúak voltak.” (97-98)

Gergely a földműveshez hasonlítja teológusunk tevékenységét, és ennek csupán két aspektusát szeretném kiemelni, az egyik a tevékenység pozitivitása, eredményessége, azaz termést hozó volta, szemben bizonyos szókratikus és szofista kérdezve-tanító eljárásokkal, amelyek gyakran pozitív eredmény nélkül hagyják a hallgatót, másodszer a földművelő tevékenység gondos aprólékossága. Órigenész szókratikus, azaz kérdezve-oktató lélekvezetése felettébb tagolt *curriculum*hoz kapcsolódik Gergely leírásában. Ennek a térítési és tanulási-tanítási folyamatnak a fontosabb állomásai a következők:

1. morális előkészítés,
2. dialektikai jártasság kialakítása, ami hangsúlyozottan nem rétorikai jellegű vitatkozási mód kialakítására vonatkozott,
3. természetfilozófiai oktatás,

4. geometriai és asztronómiai ismeretek átadása,
5. etikai tanítás a szó és tett egységének és az Istenhez való hasonlóvá válás programjának a jegyében,
6. teológia, azaz a szent írások értelmező bemutatása.⁵

Különös hangsúlyt nyer a kritikai készség kialakítása, amely beszélgetések gyakorlásával valósítható meg; Órigenész kifejezetten javasolta tanítványai számára a bölcséleti irányok alapos tanulmányozását, ugyanakkor feltárta az iskola-választás és a bölcséleti irányzatok kialakulásában szerepet játszó irracionális döntések ismeretelméleti hátterét is. Éppen ezért hívta fel tanítványai figyelmét arra, hogy a szükségképpen kritikátlan döntés alapján megvalósuló, egy bizonyos bölcséleti irányzathoz való csatlakozás helyett vizsgálják meg lehetőleg minél alaposabban a szóba jöhető – azaz nem istentelen – filozófiai hagyományokat. Gergely leírása összhangban van Órigenésznek a *Contra Celsum*-ban kifejtett véleményével. Eme polemikus mű szerint ahhoz az irányhoz kell csatlakoznunk, amelyben az Istenben való hit, azaz a gondviselés erejébe vetett hit játssza azon értelmi intuícióhoz kötött, ám végeredményben megszüntethetetlen módon hitszerű mozzanathoz kapcsolódó döntés szerepét, ami minden racionális elmélet és cselekvés szükségképpen igazolhatatlan első kiindulópontja.⁶

Az Órigenész által előnyben részesített, kérdés-felelet oktatási formán nyugvó térítés – véleményem szerint éppen dialektikai és tudományelméleti megalapozottsága folytán – jóval szilárdabb pozíciót biztosított az új hívő számára, mint a korábbi egyéb keresztény térítő aktivitás. Még Pálnál is csak egy viszony-

⁵ Pierre Hadot Porphürioszhoz kapcsolja az etika, természetfilozófia és teológia hármasság előtti logikai és matematikai oktatás megjelenését. Pierre HADOT, *Die Einteilung der Philosophie im Altertum*, 441. Valójában itt az órigenészi *curriculum*-ban is föllelhető mind a logika, mind a matematika jelenléte.

⁶ „Azokról a dolgokról pedig, amiket nem csupán hittel, de gondolkodással is szemlélünk, mikor fölbukkannak az értelemben és fölfedezzük őket, kifejezetten kutatáson alapuló bizonyításról. Minthogy minden emberi dolog hittől függ, miért is ne lenne értelmesebb inkább az Istenben hinni, mint bennük? Hiszen ki hajózik, házasodik, nemz gyermeket és veti a magvakat a földbe, ha nem hisz a jobbik lehetőség bekövetkeztében, jóllehet az ellentéte is lehetséges, sőt, időnként be is következik? De mégis, a jobbik és az imádságban kért lehetőség bekövetkeztében való hit adja meg mindenkinek azt a merészséget, hogy bizonytalan és kettős kimenetelű dolgokba fogjon. Ha pedig életünk folytatását minden bizonytalan kimenetelű tevékenységünkben a remény biztosítja, azaz a hit a jövő kedvező alakulásában, hogyan is ne lenne ésszerűbb, ha ezt a hívő a hajót hordozó tenger, a bevetett föld, a feleségül kért nő és az egyéb emberi dolgok helyett inkább a mindeneket teremtő Istenbe vetné, és abba, aki túlradó jóindulatával és isteni nemeslelkűségével arra merészkedett, hogy ezt a tanítást hatalmas veszedelmek és gyalázatosnak tartott halál árán is eljuttassa mindenhová, ahol emberek élnek, és azt tanította azoknak, akik kezdettől fogva hallgattak rá és tanítása szolgálatába álltak, hogy minden veszély között és a folytonosan rájuk leselkedő halál ellenére legyenek merészek, s az emberek üdvössége érdekében utazzák be az egész földkerekséget.” *Cels.* I, 11. E problémakörnek a patrisztikus hagyományban való szerepét alaposan megvizsgálja KENDEFFY Gábor, *Az egyházatyák és a szkepticizmus*. Budapest, 1999.

lag egyszerű rábeszélő módszerrel találkozunk, a karizmatikus tanítók nagy része pedig az Istenről való tudást nem annyira dialektikai és hermeneutikai szempontoktól meghatározottként fogta föl, hanem személyes, ellenőrizhetetlen ráhatás eredményének. A karizmatikus hatás azonban mindig időleges, és feltételezi a karizmatikus tanító és a hívő állandó közvetlen kontaktusát, hiszen ellenkező esetben egy másik vallási tanítás szintén nagy hatással bíró képviselője könnyen új irányba fordíthatja a lelkeket, ahogy ez gyakran meg is történt.

Órigenész beszédeit Gergely úgy jellemzi, hogy azok a lehető legegyszerűbb dolgokból indultak ki, majd megszakítás nélkül sok irányban haladtak, keresztetk egymást a gondolatsorok, egyfajta hálót képezve, amelynek fogságából nem lehetett kibújni. Mint valami álomból, ébresztette fel és tanította meg tanítványait arra, hogy a felvetett témához ragaszkodjanak, és ne lanyhuljon figyelmük a hosszú és komplex érvelések hallatán (101). Számos tetszetős véleményt adott elő érvelés formájában, amely először igaznak tűnt számukra, később azonban felmutatta hibáit. Máskor viszont kevésbé attraktív és meglehetősen elfogadhatatlannak tűnő érvekről bizonyította be, hogy igazak. Mint Gergely mondja: „Tehát így tanította logikus módon lelkünk kritikai részét a szavakkal és érvekkel kapcsolatos dolgokra.” (106) Kiemeli továbbá, hogy e beszédek nem rétorikus jellegűek voltak.

3. Természetfilozófia

A főntebb vázolt beszélgetés lelkigyakorlat a filozófia felosztásához – Hadot egyik kedves témájához – is kapcsolódik, amennyiben Gergely a konkrét oktató munkának a logikai részét mutatja be először. Nem mulasztja el ugyanakkor a természetfilozófia kérdésének tárgyalását sem, amelynek kapcsán Hadot a filozófiai tanítás totális jellegét emeli ki, azt, hogy a lelkigyakorlat nem csak etika, mint ahogyan az első látásra tűnik, hanem természetfilozófia is, folytonos elmélkedés az ember természetben elfoglalt helyéről. Ez is gyakorlati szempontból tekintendő természetfilozófiai kutatás, és nem teljesen olyan vizsgálódás, mint amit pl. az arisztotelészi természetfilozófiai munkák alapján elgondolunk, vagy amit a modern természettudományok művelnek.

A szubjektumra vonatkoztatott természetfilozófia témája Gergely beszédében úgy jelenik meg, hogy mindenekelőtt a világról mint teremtet világról esik szó, a világ nagyszerűsége, szépsége, változatossága, bölcsen elrendezett volta az igazi téma. Mint Gergely mondja, az egyes létezőket bemutató, felosztó és megvilágító beszédek során a hallgató lelkében meglévő irracionális csodálat helyébe egy racionális csodálat került (111). Az Órigenész által előadott geometriai és asztronómiai tanítások láthatóan a természetfilozófiához kapcsolódnak.

A természetfilozófiának ez a praxis irányában való elköteleződése tetten érhető másutt is Órigenésznél. Az *Énekek éneke kommentár* előszavában azt lát-

juk, a természetfilozófia teljességgel nélkülözi a tiszta elmélet jegyeit, és fontossága egyedüli kritériuma a vallási értelemben vett hasznosság:

„Természetfilozófiának azt nevezzük, amely minden egyes dolog természetével foglalkozik, hogy az életben semmit se tegyünk a természettel ellentétben, hanem mindent arra használjunk, amire a Teremtő szánta és megalkotta.”⁷

Nem kell azonban azt gondolnunk, hogy Órigenész csupán szimplifikáló, gyakorlati szempontú ismeretekkel rendelkezett a természettudományok terén. A 2012-ben felfedezett Zsoltár-homíliái igazolják azt, hogy az asztronómiai tárgykörben és a zeneelmélet terén is otthonosan mozgott.⁸

4. Etikai tanítás

Gergely szerint az a cél, amelyet minden iskolában a filozófusok keresnek, az erkölcsi jellegű isteni erények. Ezeket – a sztoikus eredetű filozófia-felfogásnak megfelelően – a növény gyümölcsének nevezi (115). Ezek az isteni erények a lélek törekvéseiben nyugalmat, kiegyensúlyozottságot eredményeznek. Mentessé tesznek mindenféle rossztól, fájdalom nélküliek és szenvedélymentesek (*aliupousz kai apatheisz*) leszünk (116). Gergely szerint Órigenész „... valóban istenformájúvá (*theoeidész*) és boldogokká (*makariosz*) kívánt tenni minket.” (116) Ezen a ponton érdemes emlékeztetni arra, hogy Órigenész szerint az a platóni etikai *telosz*-felfogás, miszerint hasonlónak kell lenni az Istenhez (*homoiószisz tó theó*), amennyire az lehetséges, a zsidó-keresztény tradícióból származik. Amint a *Peri arkhón* harmadik könyvében mondja:

„A legfőbb jót tehát, ami felé minden értelmes természet igyekszik, és amit minden dolgok végcéljának is neveznek, számos filozófus is úgy határozta meg, hogy a legfőbb jó az Istenhez való hasonlónak válás, amennyire ez lehetséges.”⁹ Úgy vélem azonban, hogy erre nem ők ma-

⁷ *CommCant.* I. Prol. 3, 3. PESTHY Monika fordítása, Budapest, Atlantisz Kiadó, 1993.

⁸ *Hom77Psalm.* 2., *Hom76Psalm.* 2, lásd erről: Lorenzo PERRONE, „Rediscovering Origen today: First impressions of the new collection of Homilies on the Psalms in the Codex monacensis Graecus 314”, *StPatr* Vol. LVI, Vol. 4. Rediscovering Origen. Ed. Markus VINZENT, Peeters, Leuven/Paris/Walpole, Ma 2013, 103-122. Itt is megköszönöm Lorenzo Perronének, hogy rendelkezésemre bocsátotta az órigenészi homíliák általa és Emanuela Prinzivalli, Antonio Cacciari és Chiara Barilli által kiadásra előkészített görög szövegét. Órigenész alapos csillagászati ismereteiről tanúskodik az asztrológiai determinizmus cáfolata a Teremtés könyvéhez írt kommentárja harmadik könyvében, amely magyarul is olvasható: BUGÁR M. István, *Szabadság – szeretet – személy. Az ókeresztény teológia antropológiai vetülete*. Kairosz Kiadó, Budapest, 2013, 135-146.

⁹ Platón, *Theaitétosz* 176 b.

guk jöttek rá, hanem az isteni könyvekből kölcsönözték. Mindenkinél korábban utalt ugyanis erre Mózes, amikor az ember első teremtését elbeszélve így szólt: *Alkossunk embert a mi képünkre és hasonlatosságunkra.*”¹⁰

Gergely használja az „egészen hasonlóná válás” (*exomoioó*) és végcél (*telosz*) kifejezéseket is. A végcél így határozza meg: „hasonlóná válni és elérkezni Istenhez tiszta értelemmel és benne maradni.” (149) Az „istenivé válás”, (*apothéosisz*) terminust is alkalmazza egy felettébb platonikusan hangzó mondatban, amely az önismeretre és a belátásra (*phronészisz*) szólít fel: Mint mondja:

„a régiek helyesen mondták, hogy ez az igazi feladata a belátásnak, amely azonos az isteni belátással. Mert valóban ugyanaz az isteni és az emberi erény, midőn a lélek önmagát és az isteni észt mint valami tükörben gyakorolja szemlélni, és ha méltóvá válik eme közösségre vele, ebben a tükörben magának az istenivé válásnak valamiféle kimondhatatlan útjára lép.” (142)

Eme hasonlóná válás szinte magától értetődővé teszi a Pierre Hadot által is fontosnak tartott *apatheia* ideálját,¹¹ hiszen Isten szenvedélymentes. Az ideál megléte Órigenész egyéb műveiben is adatható,¹² és szerepét Gergely is hangsúlyozottan kiemeli.

Az etikai tanítás kapcsán Gergely az isteni erő segítségével kiformalódó platoní kardinális erények (belátás, bátorság, igazságosság, mértékletesség) mellett a vallásosság (*euszebeia*) fontosságát hangsúlyozza. Felfogása szerint ez az anyja minden erénynek, „ugyanis ez az összes erény kezdete és vége” (149).

Ami azonban a szövegünk talán legfeltűnőbb sajátossága, az a szó és tett egységének folyamatos hangsúlyozása. Gergely szerint Órigenész oktatói tevékenységének feltűnő és másokéval összetéveszthetetlen vonása volt, hogy tanítványait cselekvésekre is biztatta, és ennek során maga is tetteket hajtott végre.¹³

---

¹⁰ *Princ.* III, 6,1, Ter 1,26.

¹¹ „Minden filozófiai iskola úgy tartja, hogy a szenvedés, a zavarodottság és az öntudatlanság elsődleges forrásai a szenvedélyek, a rendezetlen vágyak és az eltúlzott félelmek... A filozófia elsősorban a szenvedélyek terápiájaként jelentkezik.” Pierre HADOT, *A lélek iskolája*, 13.

¹² R. SOMOS, Origen, Evagrius Ponticus and the Ideal of Impassibility, in *Origeniana Septima, Origenes in den Auseinandersetzungen des 4. Jahrhunderts* Bibliotheca Ephemeridum Theologicarum Lovaniensium 137. Hrsg.: Wolfgang BIENERT – Uwe KÜHNWEG, Peeters, Leuven 1999, 365-373.

¹³ Thaumaturgosz Szent Gergely: *Oratio Panegyrica* 118; 123; 126; 135, vö. 140. Lásd erről Marco RIZZI bevezetőjét az általa készített fordításhoz *Gregorio il Taumaturgo (?). Encomio di Origene*, Milano, 2002, 31.

Mindig hangsúlyozta, hogy haszontalan az olyan diszciplína, ahol a beszéd elkülönül a tettől (123).¹⁴

5. Teológia

A Thaumaturgosz Gergely által eddig érintett, Órigenész iskolájában elsajátított logikai, természetfilozófiai és etikai tanítások a hellén bölcsélet platonikus vonulatához kapcsolható keresztény filozófia elemei. A köszöntőbeszéd személyes, záró szakasza előtt a mester tanító tevékenységét úgy jellemzi Gergely, hogy az a „szent beszédek” (*hierai phónai*) homályosságainak magyarázata volt. Előtte nem felejt el megemlíteni a tanító azon figyelmeztetését, hogy ne csatlakozzanak egyetlen filozófiai iskolához sem, egyedül Istenhez és a prófétáihoz. Ebből világosan következik, hogy a teológiai diszciplína lényege az Ó- és Újszövetség szövegeinek magyarázata. Homályosságaik első oka az, hogy az olvasásra méltatlan lelkek előtt ne legyen mezítelen az isteni Logosz, a második ok az, hogy az isteni beszéd természettől fogva a lehető legvilágosabb és legegyszerűbb, hozzánk képest azonban homályos, mert eltávolodtunk Istentől, a nehezen érthetőség harmadik oka pedig a régiségből adódik (174). Azt már nem részletezi Gergely, hogy milyen exegetikai elvek alapján történt ez az értelmezés, ám tudjuk Órigenész egyéb szövegeiből. A *Peri Arkhón* negyedik könyvében előadott exegézis-elmélet szerint a szövegeknek van egy testi, azaz szó szerinti, lelki, és szellemi jelentése. A lelki jelentésen jórészt morális interpretáció értendő, a szellemi jelentésen pedig a szoros értelemben vett teológiai, illetve a megtisztult lélek és az isteni Logosz kapcsolata, a kezdeti és végső dolgok. Témánk szempontjából itt annak a jellegzetességnek van kiemelt jelentősége, hogy a szövegmagyarázat a filozófiai diszciplínák egyfajta rendjét követi: a szó szerinti és lelki értelmezés az ember morális fejlesztését szolgálja, a szellemi pedig a természet-

---

¹⁴ Órigenész kifejezetten gyakorlati irányultságú filozófiának tekinti a kereszténységet. Egyike a legvilágosabb bizonyítékoknak a Lukács 1, 2 részt kommentáló megjegyzése. A szóban forgó rész azokra utal, akik kezdet óta szemtanúi és szolgálói voltak az igének. Órigenész a „szemtanúkat” (*ipsi viderunt*) az elmélethez, az ige „szolgáit” (*ministri sermonis*) a gyakorlathoz köti Jeromos latin fordítása szerint. Azt hangsúlyozza, hogy a tiszta elmélet célja önmagában van, mint például a matematika esetében. Más tudományokat, jelesül az orvostudományt, alkalmazni, működtetni kell, hiszen ezen alkalmazás nélkül nincs értelmük. Tehát, ebből a szempontból az Ige szolgáinak szavai a gyakorlat fontosságát hangsúlyozzák, sőt, bizonyos értelemben Órigenész azt sugallja, prioritásuk van, hiszen az orvostudomány az ő felfogásában magasabb rendű a matematikánál. *Hom. Luk. I, (GCS 8, 11-9, 9)*. Bár az orvostudomány is felhasználható rossz célra (*Hom. Szám. XVIII, 3*), mégis az orvos az, aki az üdvösséget hozó gondviselő isteni erő megtestesítője Órigenész teológiai elméletében. A gyógyítás és a betegségből való felépülés folyamata alapvetően nem a páciens ellenőrzése alatt folyik, míg a tanítás esetében a tanuló szerepe több aktivitást előfeltételez. Elsősorban ez az oka annak, hogy az üdvösséget hozó Ige az orvos alakjában jelenik meg az emberek között.

filozófiai és teológiai szinthez kapcsolódik.¹⁵ Ez azt is jelenti, hogy nem szabad azt gondolnunk, hogy a Thaumaturgosz Gergelynél található *diszciplináris* rendet tükröző sorrend tényleges időbeli sorrendet is takar az oktatás terén. Először is nyilvánvaló az, hogy az etikai szintnek két szakasz feleltethető meg Gergelynél, a megtérést előkészítő morális tisztulást és erkölcsi változást kikényszerítő *protreptikosz*, valamint az Istenhez való hasonlatosságot elérő, azaz a teoretikus, teológiai karakterű szenvedélymentességet elérő tökéletesedés, amikor az egyetlen cselekvés az isteni dolgokat szemlélő tiszta kontempláció lesz. Ez utóbbit mutatja Órigenésznek a János-evangéliumhoz írt kommentárja első könyvében található azon szöveg, amely az evangélium első, *arkhé* szavát próbálja értelmezni. A szóban forgó kifejezés többféle jelentése kapcsán ezt mondja:

¹⁵ A hármasság értelmezést a fennmaradt órigenészi művek közül az *Énekek éneke kommentár* viszi következetesen végig a következő elv szerint: a testi értelmezés zárójelbe teendő, mert nem a normál értelemben vett szerelemről van szó. Itt a szó szerinti jelentés megragadása a vélelmezett dramatikus helyzetből adódik. Teológusunk szerint az *Énekek éneke* dráma, így a szó szerinti értelmezés elsődleges feladata annak megjelölése, hogy a drámában mikor melyik szereplő szólal meg. A lelki szint az egyház, benne az *hús-vér ember* és a megtestesült *Logosz*, Jézus Krisztus szerelmi kapcsolatát írja le, míg a szellemi szint a belső ember, a tiszta lélek és az isteni, testetlen *Logosz* relációját tárja fel.

Megjegyzendő, hogy a filozófiai diszciplinák rendje egy cizelláltabb elméleti keretben is megjelenik: a szent szövegek abban is eltérnek egymástól, hogy az értelmezés mely szintjére fókuszálnak. Ennek megértéséhez is az *Énekek éneke*hez írt kommentár előszavához kell fordulnunk, ahol a következőképp fogalmaz Órigenész:

„Először is próbáljuk meg kikutatni, mit jelent az, hogy miután Isten egyházai Salamontól három könyvet örökölték, az első helyre a Példabeszédek került, a második helyen a Prédikátor áll, a harmadikon pedig az *Énekek éneke*. Íme, a következők juthatnak eszünkbe ezek kapcsán. Három fő tudomány létezik, melyek a dolgok ismeretére vezetnek; a görögök etikának, fizikának és epoptikának nevezik őket, mi viszont úgy mondhatnánk, hogy erkölcsstan, természetfilozófia és szemlélődés. A görögök közül egyesek hozzáveszik negyediknek a logikát is, amit mi az ésszerű gondolkodás tudományának is nevezhetünk. Mások viszont úgy vélik, hogy a logika nem önálló tudomány, hanem teljes egészében átszővi és behálózza a most felsorolt három másikat. A logika ugyanis, vagy ahogy mi mondjuk, az ésszerű gondolkodás tudománya, a szavak és állítások jelentésével, elsődleges és átvitt értelmével foglalkozik, valamint az egyes állítások nemére, fajtájára és alakjára vonatkozóan szolgáltat ismereteket – úgyhogy ezt a tudományt a többitől nem annyira elválasztani kell, mint inkább beléjük illeszteni és beléjük szőni. Erkölcsstannak azt a tudományt nevezzük, amelyik megmutatja, hogyan kell becsületesen élnünk és megadja nekünk az erény eléréséhez szükséges útmutatást. Természettannak azt nevezzük, amely minden egyes dolog természetével foglalkozik, hogy az életben semmit se tegyünk a természettel ellentétben, hanem mindent arra használjunk, amire a Teremtő szánta és megalkotta. Szemlélődésnek azt nevezzük, aminek a segítségével, miután túljutottunk a látható világon, megpillantunk valamit az isteni és égi világból, ezeket azonban csak értelmünkkel látjuk, hiszen meghaladják a testi látást.” *CommCant.* I. Prol. 3, 1–3. PESTHY Monika fordítása apró módosítással. Budapest, Atlantisz Kiadó, 1993, 46. Az, hogy a Példabeszédek könyve jórészt morális tartalmú tanításokat nyújt, nem zárja ki azt, hogy ne tárgyaljon elméleti, szentháromságtani kérdéseket is. Erről: Marcel RICHARD, *Les fragments d’Origène sur Prov. XXX, 15–31*, in Jean FONTAINE – Charles KANNENGISSER (eds.) *Epectasis. Mélanges patristiques offerts au Cardinal Jean Daniélou*, Paris, 1972, 386–394.

„Az egyik a változás, azaz az út és a nagyság értelmében vett kezdet, melyet ekképpen világít meg az Írás: *a jó út kezdete: megtenni, ami helyes*.¹⁶ A jó út nagy dolog, és elsőként a gyakorlat értendő, erre utal a *megtenni, ami helyes*, az azt követően pedig a szemlélődés értendő. Szerintem ennek vége és célja az úgynevezett helyreállítás, mert nem marad semmi ellenség, legalábbis ha igaz az, hogy *addig kell uralkodnia, amíg ellenségeit mind a lába alá nem veti, és utolsó ellenségként a halált semmisíti meg*.¹⁷ Akkor ugyanis azoknak, akik elérkeztek Istenhez a vele lévő Ige¹⁸ révén, egyedüli ténykedése (*praxisz*) Isten szemlélése (*katanoein*) lesz, hogy így az Atya ismeretében formálódva¹⁹ mindannyian teljesen fiúk legyenek, minthogy most csak a Fiú ismeri az Atyát.”²⁰

Ez a szöveg jól érzékelteti Órigenész általános metafizikai vízióját, amely természetét tekintve platonikus jellegű: a tökéletesedés kiindulópontja az emberi állapot. Ehhez az emberi állapothoz tartozik a *praxisz*, ami előfeltételezi az emberi testeket, az emberi közösséget és az emberi erkölcsi kiválóság különböző szintjeit. A végpont az *apokatastaszisz*, amelyben a teremtettestek visszanyerik eredeti tökéletes szellemi állapotukat – sőt, az eredeténél is magasabb szintű tökéletes létrendbe kerülnek – ahol már nem lesz test, anyag, hiszen e teremtettesteknek az anyagi test nem lényegi komponense.²¹ E végben a *theória* egyesíti Istent és a teremtettest szellemi lényeket, nem lesz több különbség e teremtettestek között, és a *praxisz* szó normál értelmében vett cselekvésre nem lesz szükség.

Másodszor, azért nem tekinthető a Köszöntőbeszédben felsorolt stádiumok egymásra következése időbeli sorrendnek, mert a Gergelynél meglévő, a konverziót követő logikai stádium minden diszciplínát érintő és átszövő vizsgálódási módszer, és nem önálló tárgykör, amint azt az órigenészi *Énekek éneke kommentár* bevezetője is mutatja.²² Harmadszor, a Gergely által a stádiumok záró szakaszként bemutatott teológiai szövegértelmezés maga is újra végigfut az erkölcsfilozófia, természetfilozófia és teológia fokozatain a logika segítségével, így

¹⁶ Péld. 16, 7.

¹⁷ 1Kor 15, 25–26.

¹⁸ Jn 1, 1.

¹⁹ Gal 4, 19.

²⁰ *CommJoh.* I, 91–92 (GCS 10, 20).

²¹ Itt most nem térek ki arra a kérdésre, hogy Órigenész vallotta-e az abszolút testetlen állapot tézisének, avagy sem, mert a jelenlegi vizsgálódás tárgya szempontjából ez nem lényeges. Másutt megpróbáltam *pro* érvelni: (Origenian apokatastasis revisited, in: *Christianesimo nella storia*, 23, 2002, 53–77.)

²² Erről részletesebben lásd könyvemet: *Logika és érvelés Órigenész műveiben*. Kairosz Kiadó, Budapest, 2011.

teljesítve be a tevékeny, gyakorlati jellegű igazi filozofálást az etika, természetfilozófia és teológia területeinek folyamatos egymásba történő átmeneteivel.